

Багатоцільове використання земельних ресурсів в Україні визначає пріоритетність їх функціонування як просторово-територіального базису розміщення продуктивних сил — основного засобу виробництва та предмета праці у сільському і лісовому господарстві, джерела забезпечення продовольчих потреб населення. Разом з тим земля з її ґрунтовим покривом є невід'ємною складовою екосистем суші, умовою існування біоценозів, об'єднаних поняттям «навколишнє природне середовище».

Наша країна володіє значним потенціалом земельних ресурсів. За питомою вагою сільськогосподарських угідь у загальній площі Україна значно переважає провідні країни Західної Європи. Згідно Конституції України земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави.

Неодмінною умовою ведення високопродуктивного, конкурентоспроможного сільськогосподарського виробництва є ресурсозбереження і підвищення родючості ґрунтів, запобігання деградаційним процесам, що значною мірою визначається характером використання земель.

Нераціональне використання земельних ресурсів в Україні завдає великої шкоди навколишньому природному середовищу. Незважаючи на те, що ґрунтовий покрив України представлений на 60% чорноземами, які вважаються найбільш родючими від природи, у дійсності вони не забезпечують високих і сталих урожаїв сільськогосподарських культур. Враховуючи, що рівень застосування органічних і мінеральних добрив на сучасному етапі дуже низький, а врожай формується переважно за рахунок природної родючості ґрунтів, відбувається збіднення їх на рухомі поживні речовини, баланс яких від'ємний за всіма елементами живлення.

НАУКОВІ ЗАСАДИ раціонального використання земельних ресурсів та охорона навколишнього природного середовища в Україні НА ШЛЯХУ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

До господарського використання залучено більше 90% території країни і тільки близько 8% (біля 5 млн га) знаходиться у природному стані (болота, озера, ріки, гори). Сільськогосподарська освоєність земель перевищує екологічно обґрунтовані норми. Найбільшу площу займають землі сільськогосподарського призначення (71 відсоток), з яких 78 відсотків — орні землі.

Внаслідок надмірної розораності території України погіршується екологічний стан сільськогосподарських земель. Поширені процеси деградації, серед яких найбільш масштабними є водна й вітрова ерозії (близько 57,5% території), забруднення (близько 20%), підтоплення (близько 12%). Значні площі займають ґрунти з незадовільними властивостями. Так, 10,4 млн га (26,3%) сільськогосподарських угідь займають кислі ґрунти; 4,7 млн га (14,3%) — солонцюваті (середньо і сильно) та засолені ґрунти. Крім того, 3,9 млн га (10%) — перезволожені й заболочені ґрунти; кам'яністі ґрунти — 5,4 млн га

(14%). Щорічні втрати гумусу становлять 0,65 тонни на 1 гектар.

На разі мільйони гектарів деградованих, малопродуктивних та техногенно забруднених земель знаходяться в інтенсивному обробітку, що порушує екологічну безпеку населення. Ґрунти таких угідь характеризуються негативними природними властивостями, низькою родючістю, а їх господарське використання за призначенням є економічно неефективним. За допомогою економічних та правових важелів доцільно поетапно виводити такі землі з обробітку для їх оздоровлення та більш раціонального використання.

Згідно наказу Мінагрополітики України та Президії УААН від 3.04.2000 року № 26/33 «Про першочергові заходи щодо удосконалення землекористування», близько 9 млн га орних земель підлягає консервації та вилученню з інтенсивного обробітку (таблиця). Це дасть можливість знизити рівень розораності території до екологічно оптимального, сконцентрувати сільськогосподарське виробництво

во на кращих землях, що забезпечить отримання в середньому значно більшого об'єму продукції з одиниці площі та посиленню її конкурентоспроможності.

Значну частину сильноеродованих і деградованих земель, які підлягають поліпшенню, необхідно трансформувати у природні кормові угіддя. За даними Інституту землеробства на перспективу слід збільшити площу природних кормових угідь у всіх категоріях господарств до 9 млн га, що створить сприятливі умови для виробництва продукції тваринництва, необхідної для збільшення споживання населенням країни м'ясомолочних продуктів до науково обґрунтованих норм.

На територіях поширення вітрової ерозії ґрунтів проводиться заліснення, насадження полезахисних лісових смуг, що посилює їх екологічну стійкість і збільшує частку лісів у загальному земельному фонді до прийнятої у ЄС норми — 30 %, замість надто низької в Україні — 17,5 %.

Починаючи з 1990 року в Україні простежується тенденція до зменшення сільськогосподарської освоєності земельного фонду. Площа сільськогосподарських угідь з 42,0 млн га знизилась до 41,5 млн га (на 01.01.2013 р.). Це пояснюється відведенням земель підприємствам, установам та організаціям для несільськогосподарських потреб, вилученням земель для створення захисних лісових насаджень, переведенням в несільськогосподарські угіддя, внутрігосподарського будівництва тощо.

За рахунок консервації деградованих і малородючих ґрунтів, переведення їх в сіножаті й пасовища площа ріллі за цей же період зменшилась з 33,6 млн га до 32,5 млн га. Скорочення ріллі, що залишиться в інтенсивному обробітку, не призведе до зменшення обсягів товарної рослинницької продукції при раціональному та ефективному її використанні.

Вилучення малопродуктивних земель (деградованих, малорозви-

нених, низькотехнологічних і т.д.) з обробітку зумовлює не тільки зменшення екологічного ризику, а й витрат коштів, ресурсів праці тощо.

Світовий досвід показує, що підвищення ефективності сільського господарства як галузі можливе лише за умов інтенсивного використання високородючих ґрунтів і зниження вкладень у малопродуктивні землі.

З 1 січня 2013 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України по збереженню родючості ґрунтів», яким внесені зміни до Земельного кодексу України, до законів України «Про охорону земель», «Про землеустрій».

Суть цих змін полягає в тому, що земельні ділянки сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва повинні використовуватися відповідно до розроблених і затверджених в установленому порядку проектів землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозміни та впорядкування угідь і передбачають заходи по охороні земель.

У сучасних умовах суспільного розвитку серед пріоритетів національних інтересів України особливо виділяється забезпечення екологічно та техногенно безпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства, збереження і відновлення навколишнього природного середовища.

З цією метою Україна здійснює на своїй території **екологічну політику**, спрямовану на збереження безпечного для існування живої і неживої природи, захисту її від негативного впливу, зумовленого забрудненням навколишнього природного середовища, досягнення гармонійної взаємодії суспільства і природи, охорону, раціональне використання і відтворення природних ресурсів.

Екологічна політика в нашій країні здійснюється у складній економічній ситуації. Дедалі частіше

порушується питання еколого-економічної кризи, вихід з якої не можна знайти традиційними методами управління через адміністративно-правові важелі. Подолати екологічну кризу можна лише тоді, коли поряд з економічною здійснюватиметься й екологічна реформа, коли в усі ланки економічної реформи будуть упроваджені екологічні вимоги, а захист природи сприйматиметься як можливість подальшого нарощування економічної могутності держави.

Першопричинами екологічних проблем України є:

- успадкована структура економіки з переважаючою часткою ресурсо- та енергоємних галузей, негативний вплив якої був посилений переходом до ринкових умов;
- зношеність основних фондів промислової і транспортної інфраструктури;
- існуюча система державного управління у сфері охорони навколишнього природного середовища, регулювання використання природних ресурсів, відсутність чіткого розмежування природоохоронних та господарських функцій;
- недостатнє розуміння в суспільстві пріоритетів збереження навколишнього природного середовища;
- недотримання природоохоронного законодавства.

Реалізація екологічної політики потребує ефективного функціонування системи законодавства у сфері охорони навколишнього природного середовища, спрямованого на досягнення національних пріоритетів. Основними вимогами до такого законодавства є його відповідність Конституції України, наближення до відповідних директив ЄС, забезпечення впровадження багатосторонніх екологічних угод (конвенцій, протоколів тощо), стороною яких є Україна. Законодавство має сприяти гнучкому застосуванню відповідних економічних інструментів для стимулювання впровадження інноваційних екологічних технологій, розв'язанню екологічних проблем на місцевому рівні.

Таблиця

ОРІЄНТОВНІ ОБ'ЄГИ ПЕРЕВЕДЕННЯ РІЛЛІ В ПРИРОДНІ КОРМОВІ УГІДДЯ ТА ЗАЛІСЕННЯ (тис. га)

Зони, Україна	Площа ріллі у всіх категоріях господарств, 2000 рік	Підлягають вилученню:					Переводиться в природні кормові угіддя та під заліснення	Залишиться ріллі на перспективу
		еродовані схили, 3° і більше	мало-продуктивні землі	водо-охоронна зона	засолені	інші		
Степ	15575,3	1517,5	1165,4	477,3	326,4	660,2	4146,8	11428,5
Лісостеп	11961,6	1715,6	584,2	354,0	37,5	399,2	3090,5	8871,1
Полісся	5320,6	461,0	430,2	206,2	25,6	269,2	1392,2	3928,4
Україна	32857,5	3694,1	2179,8	1037,4	389,5	1328,6	8629,4	24228,1

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬ

З а сучасних умов державна політика України з охорони земель формується з урахуванням міжнародних документів у сфері права, законодавчої і нормативної бази з охорони навколишнього середовища, проживання, природо-користування, встановленням відповідальності за порушення вимог екологічного правопорядку та безпеки, створенням спеціальних управлінських і охоронних структур через участь у міжнародних і міждержавних заходах з охорони навколишнього природного середовища.

Принципи і завдання державної політики у сфері охорони земель визначені в Земельному кодексі України, за яким одним з важливих напрямів повинні стати стандартизація і нормування у галузі охорони земель та відтворення рючості ґрунтів. Вони мають здійснюватися шляхом прийняття нормативів і стандартів, які визначають вимоги щодо якості земель, допустимого рівня антропогенного навантаження на ґрунти та окремі території, допустимого сільськогосподарського освоєння земель.

Основним джерелом екологічного права України є Конституція України, яка має вищу юридичну силу і закріплює основи екологічного права. Так, ст. 16 Основного Закону встановлює, що «Забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи — катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави». А ст. 50 передбачає, що «Кожен

має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення». Відповідно до ст. 66 Конституції України на будь-яку особу, що перебуває в Україні, покладається також конституційний обов'язок не заподіювати шкоди природі.

Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року визначає мету і принципи державної екологічної політики, стратегічні цілі та завдання, інструменти і етапи реалізації національної екологічної політики. Розробка Стратегії державної екологічної політики до 2020 року є пріоритетним заходом діяльності української частини Ради з питань співробітництва між Україною та ЄС та важливою передумовою підписання Угоди «Про асоціацію між Україною та ЄС».

Важливими нормативно-правовими актами, що безпосередньо регулюють основи організації охорони навколишнього природного середовища, є закони України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про охорону атмосферного повітря», «Про природно-заповідний фонд України», «Про рослинний світ», «Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів України з питань охорони навколишнього природного середовища» тощо. Постанови Кабінету Міністрів України, які спрямовані на врегулювання суспільних відносин у галузі вико-

ристання, відтворення і охорони природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки населення України: «Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля», «Про затвердження переліку видів діяльності, що належать до природоохоронних заходів», «Про затвердження Положення про Державний фонд охорони навколишнього природного середовища».

СТАЛИЙ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК

С вітове товариство з кожним роком виявляє все більшу зацікавленість в охороні довкілля, забезпеченні сталого розвитку країн і регіонів, за якого задоволення потреб теперішніх поколінь не повинно ставити під загрозу можливості майбутніх поколінь задовольнити свої потреби, для чого необхідне узгодження екологічних, економічних та соціальних складових розвитку для захисту інтересів майбутніх поколінь.

Всесвітня Конференція ООН з питань навколишнього природного середовища і розвитку ухвалила декларацію та визнала концепцію сталого розвитку домінуючою ідеологією цивілізації у XXI столітті.

Сталий соціально-економічний розвиток будь-якої країни означає таке функціонування її господарського комплексу, коли одночасно задовольняються зростаючі матеріальні й духовні потреби населення, забезпечується раціональне та екологічно безпечне господарювання і високоефективне збалансоване використання природних ресурсів, створюються сприятливі умови для здоров'я людини, збере-

ження й відтворення навколишнього природного середовища та природно-ресурсного потенціалу суспільного виробництва.

Враховання майбутнього впливу на довкілля на етапі планування політик, планів і програм розвитку не є законодавчо обов'язковими в Україні на відміну від законодавства ЄС. Природоохоронні аспекти не набули широкого відображення в галузевих економічних політиках. Запровадження новітніх екологічно чистих технологій та поширення кращого досвіду є дуже повільними. Україна займає шосте місце у світі за обсягом споживання газу, перевищуючи в 3-4 рази показники країн Європи. Лише протягом останніх трьох років в умовах підвищення ціни на газ вживаються заходи, спрямовані на розвиток джерел відновлюваної та альтернативної енергетики.

НАЦІОНАЛЬНА ЕКОЛОГІЧНА ПОЛІТИКА

в Україні спрямована на стабілізацію і поліпшення стану навколишнього природного середовища шляхом соціально-економічного розвитку для гарантування екологічно безпечного природного середовища для життя і здоров'я населення, впровадження екологічно збалансованої системи природокористування та збереження природних екосистем.

Основними інструментами реалізації національної екологічної політики у сфері навколишнього природного середовища є:

- оцінка впливу стратегій, програм, планів на стан середовища;
- цільова програма відтворення родючості ґрунтів;
- удосконалення дозвільної системи;
- екологічна експертиза та оцінка впливу об'єктів екологічної експертизи;
- екологічний аудит, системи екологічного управління, екологічне маркування;
- екологічне страхування;
- органічне виробництво та створення національного органу сертифікації;
- законодавство, освіта і наукове забезпечення формування та реалі-

зації національної екологічної політики;

- економічні та фінансові механізми;
- моніторинг стану довкілля, забезпечення екологічної безпеки;
- стандартизація та облік у сфері охорони земель;
- відновлення зрощувальних і осушувальних систем на інноваційній основі;
- міжнародне співробітництво, забезпечення екологічної безпеки.

У сфері екологічної безпеки в Україні необхідно розробити підсистему стандартизації та сертифікації, затвердити екологічні вимоги до продукції, наблизити національні стандарти до стандартів і норм ЄС та міжнародних стандартів з посиленням державного контролю за використанням екологічних маркувань, зокрема, щодо вмісту генетично модифікованих організмів. Пріоритетом розвитку цього інструменту є розроблення та впровадження системи державної підтримки вітчизняного товаровиробника продукції з поліпшеними екологічними характеристиками відповідно до законодавчо встановлених вимог, а також вдосконалення методів та систем державного обліку і статистичної звітності у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Впровадження міжнародних стандартів у сфері ресурсозбереження, систем екологічного управління та екологічних критеріїв до товарів та послуг надасть можливість вітчизняному товаровиробнику покращити екологічні аспекти виробництва і продукції та рівень конкурентоздатності на міжнародних ринках.

Проблеми збереження довкілля та його окремих складових вже давно стали значним напрямком міжнародного співробітництва світової спільноти. В руслі цих світових процесів знаходиться й Україна, яка взяла на себе низку міжнародних зобов'язань в екологічній сфері.

Для здійснення на належному рівні міжнародного співробітництва у сфері охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки необхідне безумовне виконання міжна-

родних зобов'язань відповідно до багатосторонніх та двосторонніх міжнародних договорів України; послідовне врахування рекомендацій всевітніх самітів ООН зі сталого розвитку в містах Ріо-де-Жанейро та Йоганнесбурзі; розширення співробітництва з питань запобігання транскордонному забрудненню навколишнього природного середовища; запобігання глобальній зміні клімату; забезпечення активної участі українських представників у роботі міжнародних організацій природоохоронного спрямування.

Перспектива розвитку екологічної політики тісно пов'язана з виконанням завдань по входженню України в Європейський екологічний простір як чинник загального процесу Європейської інтеграції. Нині наочно відчувається процес зміни морально-політичної парадигми. Ті переконання, які протягом десятиліть вважали продуктивними, нині втратили колишню однозначність.

Правильною буде політика, яка зможе якнайбільше зберегти природні основи навколишнього світу, але не та, що сприяє максимальному економічному зростанню, нехтуючи екологічними проблемами суспільства.

З підписанням Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом буде розвиватися і зміцнюватися співробітництво з питань охорони навколишнього природного середовища на основі рівності та взаємної вигоди, що сприятиме реалізації довгострокових цілей сталого розвитку і зеленої економіки. Передбачається, що посилення природоохоронної діяльності матиме позитивні наслідки для громадян і підприємств в Україні та ЄС, зокрема, через покращення системи охорони здоров'я, збереження природних ресурсів, підвищення економічності та природоохоронної ефективності, інтеграції екологічної політики в інші сфери політики держави, а також підвищення рівня виробництва завдяки сучасним технологіям.

Ніна СОЛОВ'ЯНЕНКО